

6 Deelruimte Scheldeforten

Fort Noordkasteel

Adres:
Noordkasteel Zuid, Antwerpen

Eigendom:
AG Vespa

Contact:
AG Vespa mevr. Petra Buytaert, directeur vastgoed, (03-259.28.10) en mevr. Ann Bogaerts, ann.bogaerts@vespa.antwerpen.be

Status:
/

Beheerovereenkomst:
?

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

Deel van de Grote Omwalling. Grote citadel langs de Schelde aan de noordkant van Antwerpen, gebouwd om zonodig de stad onder vuur te kunnen houden. Eerder gebouwde pendant aan de zuidkant: Zuidkasteel.

Periode, ontwikkeling:

Aanleg en bouw 1862 – 1864. In 1881 werd een deel gesloopt t.b.v. uitbreiding van de haven. Vanaf 1934 omgevormd tot recreatiegebied.

Primaire relatie/acces:

Het terrein ligt direct aan de Schelde.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Van het verdedigingswerk is weinig bewaard gebleven, het is daardoor nauwelijks herkenbaar. Het terrein ligt midden in het havengebied, tussen de Schelde en het Amerikadok. Alleen als groene zone in een open gebied tekent het zich duidelijk af in het omliggende havenlandschap.

Bebouwing:

Het Noordkasteel was een citadel met een polygonale zevenhoek als plattegrond, en een gracht en een voorgracht eromheen.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Het Noordkasteel was bedoeld als laatste bastion, als de stad zelf al was gevallen. De Antwerpenaren waren tegen de bouw ervan gekant, vanwege slechte ervaringen met het Zuidkasteel. Het kasteel had twee inundatiesluizen. Naderhand is een van elders afkomstige houten windmolen hier geplaatst.

Gaafheid, huidige staat:

Het profiel van één front is nog aanwezig.

Transformaties:

Vanaf 1934 werd het verdedigingswerk getransformeerd in een uitgestrekt ontspanningsoord, met zwem- en roeigelegenheid in de hoofdgracht.

Info:

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/10754>

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Het gebied ligt vrij geïsoleerd in het Antwerpse havengebied. Aan de overzijde van de Schelde (Linkeroever) liggen nog wel enkele belangrijke groenzones (Blokkesdijk, Sint-Annabos, Middenvijver/Rot en Vlietbos). De onmiddellijke omgeving wordt dan ook gedomineerd door dokken, opslagplaatsen, containerterminals, olieraffinaderijen, enz.

Gebruik:

Enkele gebouwen zijn in gebruik door de Hogere Zeevaartschool. Bestemming gewestplan: parkgebied (0500) en industriegebied (1000).

Toegankelijkheid:

Het fortdomein is voor autoverkeer goed bereikbaar via de Scheldelaan en de Oosterweelsteenweg.

Rondgang:

Het is gedeeltelijk mogelijk rondom de vijvers te wandelen/fietsen.

Vegetaties:

- Bos: gemengd loofhout met Gewone es, Esdoorn en Valse acacia, met lokaal wilgenstruweel op voedselrijke bodem; aangevuld met enkele bomenrijen.
- Grasland: afwisseling van soortenarme cultuurgraslanden, over verruigd grasland, tot biologisch waardevolle rietvelden.
- Fortgracht: eutrofe plas met vrij natuurlijke oevers.

- Bijz. soorten: heel wat pioniersoorten en adventieven als: Valse kamille, Stinkende kamille, Dreps, Franse silene, Paardengras, Zilverstruisgras, Akkerwalstro, Valse venkel, Rechte alsem, Studentenkruid, Gedeelde meelbes.

Vleermuizen:

Er zijn op deze locatie nog nooit vleermuizentellingen gehouden, noch enig ander onderzoek betreffende vleermuizen. De waterpartijen en bomengroepen kunnen wel een geschikt jachtgebied vormen. Het aanwezige front is een locatie die, naar analogie met de halve caponnières van de Brialmontforten, mogelijk door vleermuizen in gebruik is.

Overige fauna:

- vnl. eenden, Futen, Zaagbekken, e.d. vertoeven regelmatig op de roeivijver (vnl. in de winterperiode). In het riet worden ook Baardmannetjes en Blauwborsten waargenomen (+langs Scheldeboord) en in de struweelzones broedt ondermeer Nachtegaal.
- jachtgebied oeverzwaluw.
- grenst aan het faunistisch voornaam gebied van de Schelde.

Ecologische waardering:

Er is een belangrijk potentieel aan natuurwaarden (rietvegetatie, open water, ruigte en bos), maar het ingesloten karakter beperkt de ontwikkelingsmogelijkheden en uitwisseling met de omgeving. Voornamelijk de ligging langsheen de Schelde vormt een belangrijke ecologische meerwaarde.

Knelpunten:

Geïsoleerde ligging en ontbreken van open ruimte beperkt de ecologische potenties.

Gewestplan

Luchtfoto

Wensbeeld

Figuur: Bestaande toestand

Fort Noordkasteel

- : fortdomein
- : water
- : vegetatie/bomen
- : weg
- : pad voetgangers
- : talud
- : fortrestanten zichtbaar
- : fortrestanten ondergronds
- : bebouwing
- : ingang

Luchtfoto

Fort St. Filips

Adres:
Scheldelaan/N163, Antwerpen-Haven

Eigendom:
Haven van Antwerpen

Status:
/

Contact:
GHA, B. Foubert (03-229.64.25/K De Craene, 03-205.25.95)

Beheerovereenkomst:
?

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

Fort St. Filips maakt deel uit van de Scheldeverdediging en is gesitueerd op de rechteroever van de Schelde in het Antwerpse havengebied, tegenover St. Marie.

Periode, ontwikkeling:

Gebouwd eind 16e eeuw in opdracht van de hertog van Parma, samen met fort St. Marie om de monding van de Schelde te verdedigen. Vanuit beide forten werden bruggenhoofden in de rivier gebouwd en werd een vlotbrug in de Schelde gelegd. Nieuwbouw in 1870-1881, als deel van de fortengordel rond Antwerpen.

Primaire relatie/acces:

Het fort ligt op de noordoever van de Schelde, aan de overzijde van fort St. Marie. St. Filips ligt buitendijks, kan slechts via Scheldedijken worden benaderd.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Het fort is nauwelijks zichtbaar, het is grotendeels onder zand bedolven. Het ligt op een kleine landtong; het gehele achterland bestaat uit petrochemische industrieterreinen. De situering zelf aan de Schelde is ongewijzigd gebleven, voor het overige is de huidige context die van het grootschalige Antwerpse havengebied.

Bebouwing:

Het 19de-eeuwse fort heeft een uitzonderlijke plattegrond. Het was een langgerekt, volledig bakstenen gebouw met een droge gracht rondom, ontworpen met drie koepels. Daarvan zijn er twee geplaatst.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Qua ontwerp was het fort een buitenbeentje, het heft de plattegrond van het reduit van een Brialmontfort. Tegenwoordig bestaat het fort nog steeds maar is het grotendeels bedolven onder een berg zand. De lager gelegen delen staan onder water en/of olie.

Gaafheid, huidige staat

Desondanks dat het fort bedolven is, is de structuur nog herkenbaar, maar gedeeltelijk onder gelopen en ingestort (o.a. opzettelijk opgeblazen in WOI). De stenen hebben te lijden gehad onder branden. Er is zware olievervuiling (olielaag) over vrijwel het gehele fort.

Transformaties:

Het fort is vrijwel volledig onder opgespoten zand bedolven.

Info:

<http://www.simonstevin.org/stfilips.html>
Robert Gils, Vesting Antwerpen deel III Schelde-en redeverdediging 1838-1944

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Strategische ligging aan de laatste bocht voor het stadscentrum van Antwerpen. Deze positie werd bovendien op de linker Scheldeoever versterkt door het voormalig fort "De perel" (lag waar nu de zwaairom van Kallosluis is) en Fort Sint Marie. Het gebied ten oosten van dit fort wordt gedomineerd door industriële activiteiten (vnl. olieraffinaderijen). De buitendijkse ligging, zorgt voor een landschappelijke aansluiting met de slikken en schorren van de Schelde.

Gebruik:

Bestemming gewestplan: natuurgebied (0701), bijzonder natuurgebied (waterzuivering, afvoerleidingen en leidingstraten) (0732) en industriegebied (1000).

Het fortdomein zal worden ingepast in het Sigma-plan (Vlaams Gewest). Over de feitelijke reconversie van het gebied is nog niets bekend.

Toegankelijkheid:

Het fortdomein ligt aan de rechter-Scheldeoever, tegenover fort St. Marie. Het is voor autoverkeer vlot bereikbaar via de Scheldelaan (N163). Er loopt tevens een fiets- en wandelpad dat tevens een verbinding vormt met de Antwerpse binnenstad.

De lager gelegen delen staan onder water. Waardoor het fort niet toegankelijk is.

Rondgang:

/

Vegetaties:

- Bos: ruigte met struik- en boomopslag op vergraven terrein (dominantie Vlier)
- Grasland: rietvegetaties
- Fortgracht: nog beperkt deel herkenbaar
- Bijz. soorten: /

Vleermuizen:

Kennislacune met betrekking tot het gebruik door vleermuizen. Tijdens een eenmalige telling werden enkel de inganglokaaltjes bezocht. Achterliggende lokalen zijn mogelijk wel in gebruik, of hebben mogelijk potenties.

Overige fauna:

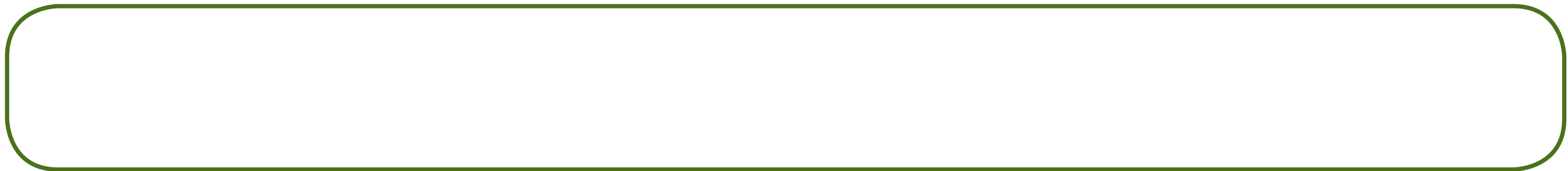
Kerkuil.

Ecologische waardering:

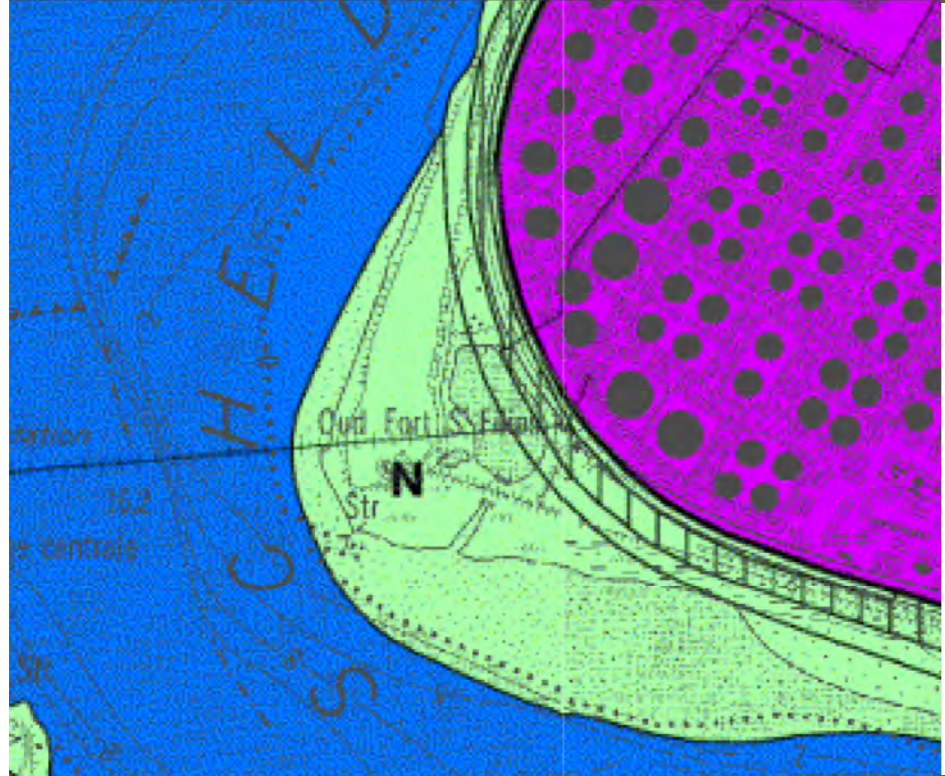
Waardevol natuurgebied langs de rechtoever van de Schelde.

Knelpunten:

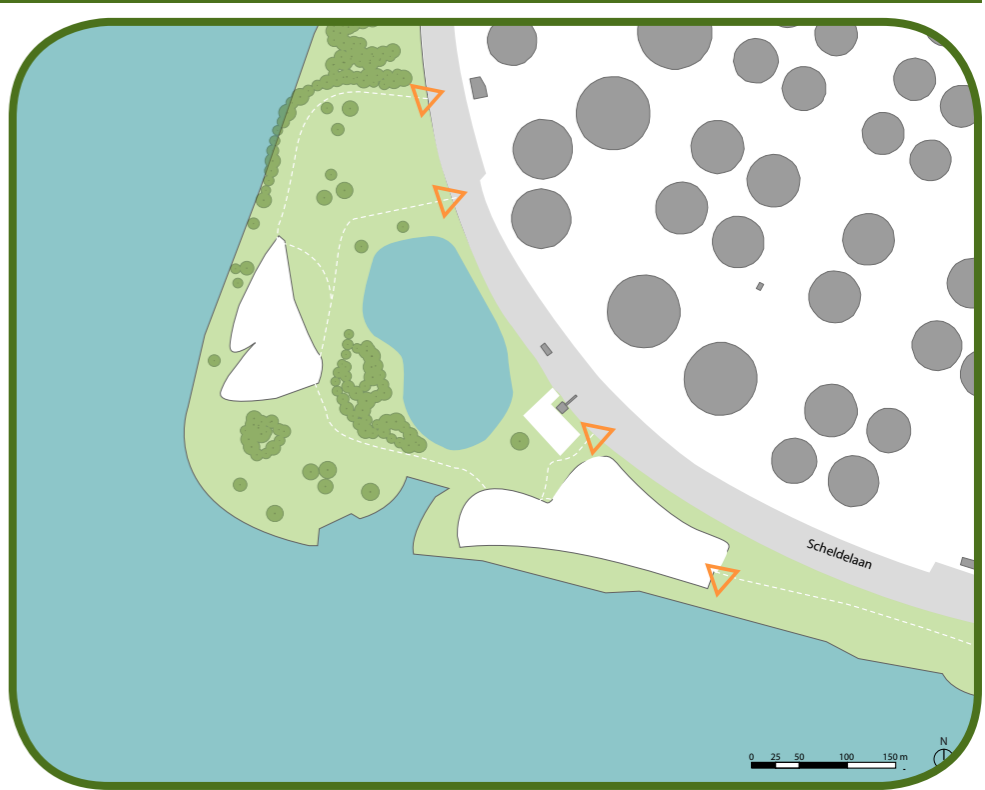
Voormalige bodemvervuiling door verbranding van olieresidu.

Gewestplan Luchtfoto

Wensbeeld

Figuur: Bestaande toestand

- Fort St. Filips
- : fortdomein
  - : water
  - : vegetatie/bomen
  - : weg
  - : pad voetgangers
  - : talud
  - : fortrestanten zichtbaar
  - : fortrestanten ondergronds
  - : bebouwing
  - : ingang

Fort St. Marie

Adres:
Galgestraat z.n., Zwijndrecht

Eigendom:
Het fort is vandaag nog in eigendom v.h. Ministerie van Landsverdediging (werd gedessaffecteerd en maakt het voorwerp uit van een onteigeningsprocedure van de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs)

Status:
/

Contact:
Dienst ruimtelijke ordening gemeente Zwijndrecht: 03 250 48 80

Beheerovereenkomst:
?

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

Fort St. Marie maakt deel uit van de Scheldeverdediging. Het is gelegen in het noorden van gemeente Zwijndrecht, ten oosten van de dorpskern van Kallo, op de linker Scheldeoever, tegenover St. Philips.

Periode, ontwikkeling:

Fort St. Marie werd opgericht in 1584 in opdracht van de hertog van Parma. Het maakte met het fort St-Philips op de rechteroever deel uit van de vlotbrug over de Schelde. Vanuit beide forten werden bruggenhoofden in de rivier gebouwd. Na de afbraak van de brug in 1585 bleef St. Marie bestaan. Na 1865 werd een nieuw fort gebouwd dat deel uitmaakte van de fortengordel rond Antwerpen. In de periode 1870 – 1882 werd een nieuw Verschanst Kamp Linkeroever ingericht, waar ook St. Marie deel van uitmaakte. Tussen St. Marie en het nieuwe fort Zwijndrecht werd de Defensieve Dijk aangelegd, als waterkering van de inundatie in de Melselepolder. Sinds 1961 is St. Marie basis van de Belgische zeemacht.

Primaire relatie/acces:

Het fort ligt direct aan de Schelde, aan de overzijde ligt St. Philips. Aan de zuidkant sluit de Defensieve Dijk aan op St. Marie.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Vanwege de gracht en de aarden wallen is het fort redelijk goed herkenbaar. Het fort is enigszins beknelde komen te liggen tussen ontwikkelingen van de haven. De directe omgeving bestaat uit de dorpsbebouwing van Kallo, sportvelden en natuurgebied rond de Defensieve Dijk. Het landschap rond het fort is halfopen waardoor het fortdomein ook van op afstand vrij goed herkenbaar is.

Bebouwing:

St Marie is een rivierfort, van oorsprong een polygonal forteiland met vier gebastioneerde en twee getenailleerde fronten met een gekazematteerde kustbatterij, gepantserde kustbatterij en onderwaterbatterij. Midden op het forteiland ligt een – later aangelegd - omgracht cirkelvormig forteiland. De op het forteiland staande kazernegebouwen dateren uit de 19de en 20ste eeuw.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Het fort was voorzien van de enige torpedoinstallatie in België, gebouwd tussen 1881 en 1882. Die kon zowel richting Zeeuws-Vaanderen als richting Antwerpen torpedo's afschieten. De torpedo installatie is nog deels aanwezig (gedeeltelijk zichtbaar bij laag water).

Gaafheid, huidige staat:

Een deel van de gracht en de aarden wallen is goed bewaard. Aan de kant van de Schelde zijn de fortgracht en de omwalling verdwenen. Hier is een dok aangelegd. De bebouwing dateert uit de 19de en 20ste eeuw.

Transformaties:

Voor de aanleg van het dok is de voormalige fortgracht deels gedempt. Op het forteiland is een cirkelvormige weg aangelegd die de bebouwing met elkaar verbindt.

Info:

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/14698>

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Strategische ligging aan de laatste bocht voor het stadscentrum van Antwerpen. Deze positie werd bovendien versterkt door het voormalig fort "De perel" (lag waar nu de zwaikom van Kallosluis is) en Fort Sint Filips op de rechter Scheldeoever. In het westen ligt het dorpscentrum van Kallo en in het zuidoosten het industriegebied van Zwijndrecht. In het zuiden en zuidwesten liggen belangrijke natuurgebieden en ook de Schelde in het noorden heeft een belangrijke landschappelijke en ecologische waarde.

Gebruik:

Bestemming gewestplan: gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbaar nut (0200) en natuurgebied (0701). Er is een gewestplanwijziging van 1996 van toepassing. Binnen het GRS van de gemeente Zwijndrecht is er een visie over de forten.

Het is in gebruik door de school voor binnenvaart, die ook één van de haventjes gebruikt. Voor de opleiding zijn rond de vijver paviljoenen gebouwd. De school zou op termijn verhuisplannen hebben.

Er zijn plannen om het prospeerpolderhaventje naar daar over te brengen.

Toegankelijkheid:

Fort St-Marie ligt op linkeroever, in de Antwerpse haven en staat in rechtstreekse verbinding met de Schelde. Het fort ligt noordelijk van de N49 en wordt ontsloten via de Melseledijk en de Kapeldijkstraat. De bereikbaarheid met het openbaar vervoer daarentegen is heel slecht.

Rondgang:

Het is voor zowel gemotoriseerd als niet gemotoriseerd verkeer mogelijk rond de vijver te gaan. Rondgang rond de fortgracht is niet mogelijk.

Vegetaties:

- Bos: het centrale deel bestaat uit eikenbos en struweelopslag
- Grasland: zeker in zuidelijk deel interessantere graslanden met struisgrasvegetatie op zure bodem en ook zilte elementen en rietkragen
- Fortgracht: eutrofe plas met natuurlijke oevers met brakke elementen
- Bijz. soorten: diverse zoutminnende planten in de zilte graslandrelicten langsheen de zuidkant van het fort, zoals Moeraszoutgras, Aardbeiklaver, Zilte zegge en Slanke waterbies.

Vleermuizen:

Er overwinteren enkele vleermuizen. Er is een kennislacune over ander gebruik door vleermuizen.

Overige fauna:

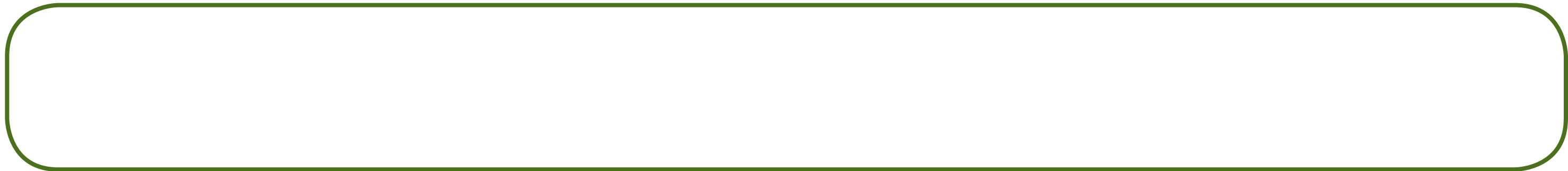
Broedgebied voor Ijsvogel, Blauwe reiger en Huiswaluw. Potentieel broedgebied voor de Aalscholver.

Ecologische waardering:

Erg gering belang als overwinteringsplaats vleermuizen. Waardevolle vegetaties aanwezig met zilte elementen.

Knelpunten:

- verstoring van o.a. (broed)vogels en vertrapping van waardevolle vegetatie door vissers.
- bouwvallige situatie van sommige gebouwen hypothekeert het gebruik ervan en ook de bestendiging van de aanwezige Huiswaluwkolonie.

Gewestplan Luchtfoto

Wensbeeld

Figuur: Bestaande toestand

Fort St. Marie

- : fort domein
- : water
- : vegetatie/bomen
- : weg
- : pad voetgangers
- : talud
- : bebouwing
- : provinciegrens
- : ingang

- a.** : jachthaven

Luchtfoto

Defensieve Dijk

Adres:
Vanaf de Scheldedijk tot aan de Grote Baan N70, Beveren

Eigendom:
Gemeente Zwijndrecht

Status:
Beschermd landschap, object nr. OA002880
Beschermd landschap, object nr. OA003029 (Overgangszone ronde
Defensieve Dijk)

Beheerovereenkomst:
Beheerplan opgemaakt door de Provincie Antwerpen.

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

De dijk ligt tussen fort Zwijndrecht in het zuiden en fort St. Marie in het noorden op de linkeroever van de Schelde.

Periode, ontwikkeling:

Tussen het fort Zwijndrecht en St. Marie werd vanaf 1870 de Defensieve Dijk aangelegd, als waterkering van de inundatie in de Melselepolder.

Primaire relatie/acces:

De dijk verbindt de forten Zwijndrecht en St. Marie.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Ten noorden van de A11/E34 liggen vooral natuurgebieden aan weerszijden van de dijk, ten zuiden landelijk gebied en dorpsbebouwing. De A11/E34 doorsnijdt de dijk.

Bebouwing:

Aarden wal met bakstenen brug en betonnen afsluiting.

De Defensieve Dijk is opgebouwd uit materiaal dat is vrijgekomen bij het uitgraven van de gracht van het verdedigingssysteem. Ten zuiden van de expresweg bestaat de dijk uit schelprijke zandgrond bovenop kleiige poldergrond. Ten noorden van de expresweg bestaat de dijk voornamelijk uit klei.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Langs het noordelijk deel van de dijk ligt een begeleidende gracht. De defensieve dijk maakt onderdeel uit van de Half Maan een "klein fort of lunet omringd door water.

Gaafheid, huidige staat:

De dijk is wat betreft taluds hier en daar geërodeerd, de continuïteit wordt onderbroken door de A11, de aansluiting op de Krijgsbaan in het zuiden is niet meer aanwezig.

Bij het opspuiten van het havengebied is het noordelijke deel van de dijk (boven de expresweg) onder de opspuitingen komen te liggen.

Het profiel van het zuidelijke deel (onder de Expresweg) is over de gehele lengte van de Dijk gewijzigd doordat tijdens de zware overstroming van 1953 het bovenste deel van de kruin is afgegraven om zandzakjes te vullen. Hierdoor is de kruin vandaag de dag breder dan hij oorspronkelijk was. Doch is de Dijk nog relatief intact en goed waarneembaar in de omgeving.

De originele afsluiting van de brug is verdwenen. Van de brug is het metselwerk in de bovenste zone van de muren beschadigd, dekstenen ontbreken en bakstenen brokkelen af.

Transformaties:

Info:

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Strekt zich uit in noord-zuidrichting tussen het einde van de Lange haagstraat en het Fort St. Marie. Het deel ten noorden van de Expressweg (E34/N49) is gelegen in een industriële omgeving, gekenmerkt door grote eenheden natuur en deels opgespoten terreinen. Het zuidelijk deel (omgeving Half Maan) ligt in landbouwgebied en vormt een baken t.o.v. het omringend landschap.

Gebruik:

Bestemming gewestplan: industriegebied (1000), natuurgebied (701), landschappelijk waardevol agrarisch gebied (901) en agrarisch gebied (900). Er is een gewestplanwijziging van 1996 van toepassing. Binnen het GRS van de gemeente Zwijndrecht is er een visie over de forten. Ondermeer het ondergespoten dijkprofiel zou moeten hersteld worden. Het zuidelijke deel van de Defensieve Dijk is beschermd en in eigendom van de gemeente.

Toegankelijkheid:

Het noordelijk deel is toegankelijk d.m.v. een wandelpad Lange einde en ten zuiden van de Half Maan ligt ook een wandelpad (langs Half maan (privégebied)/ Smoutpot of op einde van Lange haagstraat. Via het oosten vanuit de 'Broedvlakte van Zwijndrecht' is er een toegang naar Put van Fien.

Vegetaties:

- Bos: enkele solitaire bomen (vnl. vlier en wilg).
- Grasland: interessante graslanden met variatie van mesofiel hooiland, pioniers-, schorre- (zilte), zeebies- en rietvegetatie, Kamgras-verbond, Glanshaver-verbond.
- Gracht: eutrofe plas met natuurlijke oevers
- Bijz. soorten: Kandelaartje, Zeekraal, Melkkruid, Schorrezoutgras, Fraai duizendguldenkruid, Kattendoorn, Rode ogentroost, Rapunzelklokje, Beemd kroon enz.

Vleermuizen:

Geen gebouwen aanwezig dus geen functie als verblijfplaats voor vleermuizen, doch mogelijk waardevol als verbindings- en foeragegebied.

Overige fauna:

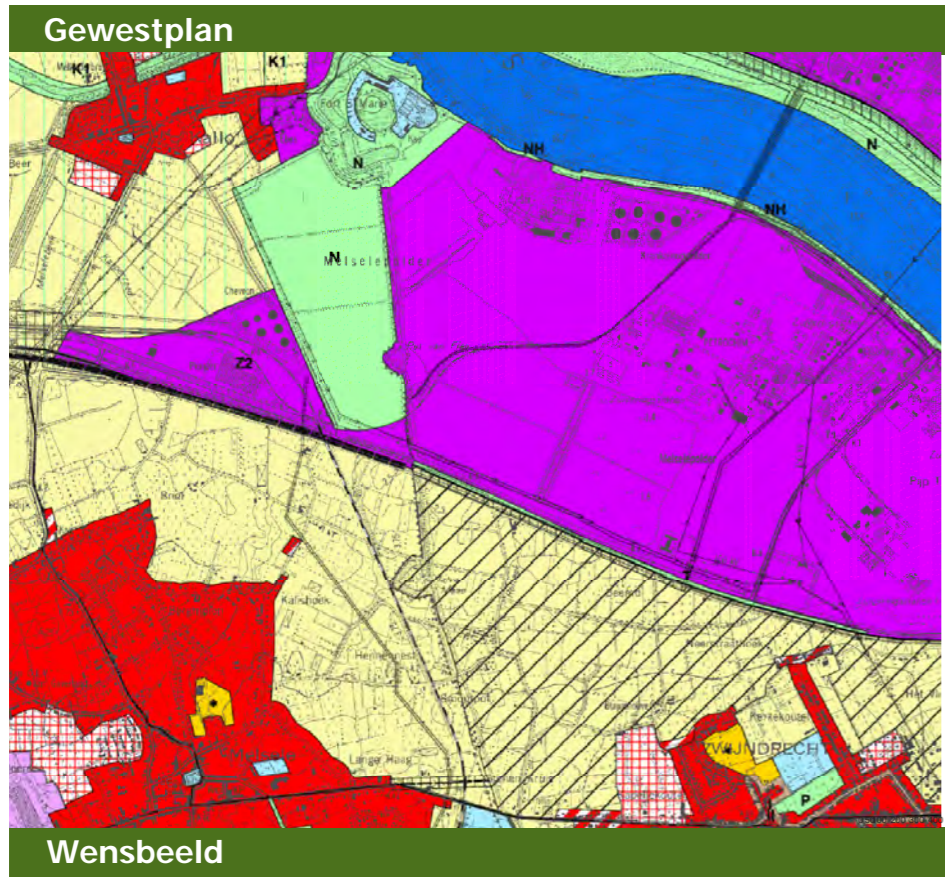
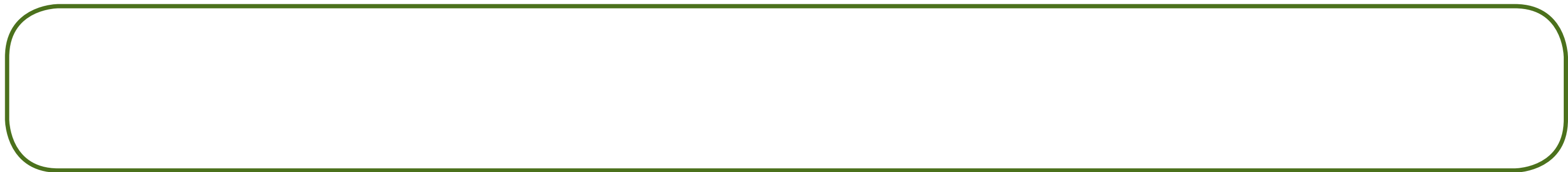
Faunistisch een voornaam gebied. In het noorden (aldaar gekend als "Lange einde", met de schans "Put van Fien") de grens van het Groot rietveld te Kallo en de Broedvlakte van Zwijndrecht, met zeldzame soorten zoals Rugstreeppad, Kluut, Visdief, Porseleinhoen, Roerdomp, Zomertaling, e.d. Het zuidelijk deel vormt een verhoogd baken in agrarisch landschap met soorten zoals Blauwborst, Rietgors, Koekoek, Bosrietzanger, Kleine karekiet en Roodborsttapuit. De zuidelijke graslanden herbergen tevens talrijke insecten waaronder verschillende vlinders en sprinkhanen.

Ecologische waardering:

Belangrijke groene noord-zuidcorridor, met belangrijke landschapsecologische waarden.

Knelpunten:

- achterstallig beheer (aanwezigheid exoten, verrijking vegetatie en verlanding van de gracht) en lokale erosie (uitspoeling & grondverzakking, in combinatie met vertrapping door ezels).
- ernstige barrièrewerking van de N49/E34 die het element doormidden snijdt.
- vervuiling van het water door de bewoning aan de Half maan.

Figuur: Bestaande toestand

Beleid:
Een plan MER voorziet in de toekomst ook in een buffer ten zuiden van de E 34.

- Defensieve dijk**
- : domein
  - : water
  - : vegetatie/bomen
  - : talud
  - : provinciegrens
  - : spoorweg

Luchtfoto

Fort Liefkenshoek

Adres:
Ketenislaan 4, Beveren

Eigendom:
Gemeente Beveren.

Contact:
Dienst toerisme gemeente Beveren: Elfriede de Puysseleyn (03 750 15 82)
Inhoudelijke info ook bij het gemeentearchief: Carine Goossens (03 750 17 51)

Status:
Beschermd monument, objectnr. OO000501
(fort, alsmede de bastions en de restanten van ravelijen en wal)

Beheerovereenkomst:
/

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

Fort Liefkenshoek maakt deel uit van de Scheldeverdediging en is gesitueerd op de linkeroever van de Schelde in het Antwerpse havengebied. Het fort ligt in de as van de dijk. De forten Lillo en Liefkenshoek konden samen de Schelde afsluiten. De forten maakten ook deel uit van de Staats-spaanse linies.

Periode, ontwikkeling:

Het fort is vanaf 1579 gebouwd in opdracht van de magistraat van Antwerpen, tegelijk met fort Lillo. De forten hebben een belangrijke militaire rol gespeeld. Beiden waren een belangrijke, vaak belegerde, vesting met militaire controle over de scheepvaart. Na de val van Antwerpen (1585) bleven Lillo en Liefkenshoek protestantse enclaves in handen van de Noordelijke Nederlanden. De forten zijn in Spaanse, Nederlandse, Franse, Oostenrijkse en Belgische handen geweest en als gevolg daarvan ook vele malen gewijzigd.

Primaire relatie/acces:

Het fort ligt in de dijk, de wallen aan de noordkant grenzen direct aan de Schelde. Het fort is gesitueerd tegenover fort Lillo.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Het fort is door de omgrachting, de wallen en de fortbebouwing zeer goed

herkenbaar. De situering aan de Schelde is ongewijzigd gebleven, voor het overige is de huidige context die van het grootschalige Antwerpse havengebied. De directe omgeving bestaat echter uit open gebied en de intacte fortgebouwen en gracht tekenen zich daardoor duidelijk af in het omliggende Scheldelandschap.

Bebouwing:

Rivierfort, van oorsprong een vierhoekig forteiland met vier uitspringende bastions en twee ravelijnen om van daaruit de rivierdijk onder vuur te kunnen nemen. Van oorsprong lagen enkele langwerpige gebouwen op het forteiland, gecentraliseerd rond een middenplein, waaraan ook het kerkje paalde. De huidige bebouwing van twee bouwlagen - kat genaamd - in de vorm van een halve cirkel, dateert uit 1811. Hierop werd het geschut opgesteld.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Vierkant forteiland met bastions en een gracht rondom. Het fort ligt in de as van de dijk.

Gaafheid, huidige staat:

Het fort is gaaf bewaard gebleven. Forteiland en de gracht rondom zijn gaaf bewaard, alleen de in de gracht gelegen ravelijnen zijn verdwenen. Ook de militaire gebouwen uit 1811 zijn aanwezig.

Transformaties:

In de 'kat' is een bezoekerscentrum ingericht, deze behandelt de strijd van de mens tegen het water, de economische ontwikkeling van de regio en de rol van het fort in de geschiedenis van Nederland en België.

Info:

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/200754>
<http://www.staatsspaanselinies.eu/algemeen/?lng=nl>

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Het fort is vlak aan de Schelde gelegen en wordt in het zuiden, oosten en westen volledig omgeven door het havengebied.

Gebruik:

Nagenoeg het volledige fort is in gebruik als museum en wordt momenteel nog verder gerestaureerd. Er is ook een cafetaria aanwezig. In de gracht kan worden gevist. Visvergunning is te verkrijgen bij de financiële dienst van de gemeente Beveren. Bestemming gewestplan: parkgebied (0500). Het fort is in Habitatrichtlijngebied gelegen.

Toegankelijkheid:

Fort Liefkenshoek ligt op de linker-scheldeoever, net naast de R2 (Oudedijk). Het domein wordt ontsloten door de Ketenislaan. Het domein zelf is toegankelijk.

Rondgang:

Er ligt een wandelpad rond de buitenzijde van de fortgracht.

Vegetaties:

- Bos: struweelopslag en enkele bomenrijen van gemengd loofhout:
- Grasland: centraal vooral gazon, er rond verruigd grasland en rietvegetatie met struik- of boomopslag
- Fortgracht: eutrofe plas met brakke elementen. Opp.: 5,10 ha
- Bijz. soorten: /

Vleermuizen:

Het is een bovengronds fort met weinig potentie voor vleermuizen. In de winter wordt er sporadisch Gewone dwergvleermuis aangetroffen en enkele jaren geleden was er een kolonie van deze soort aanwezig.

Overige fauna:

Broedplaats van de Kerkuil.

Ecologische waardering:

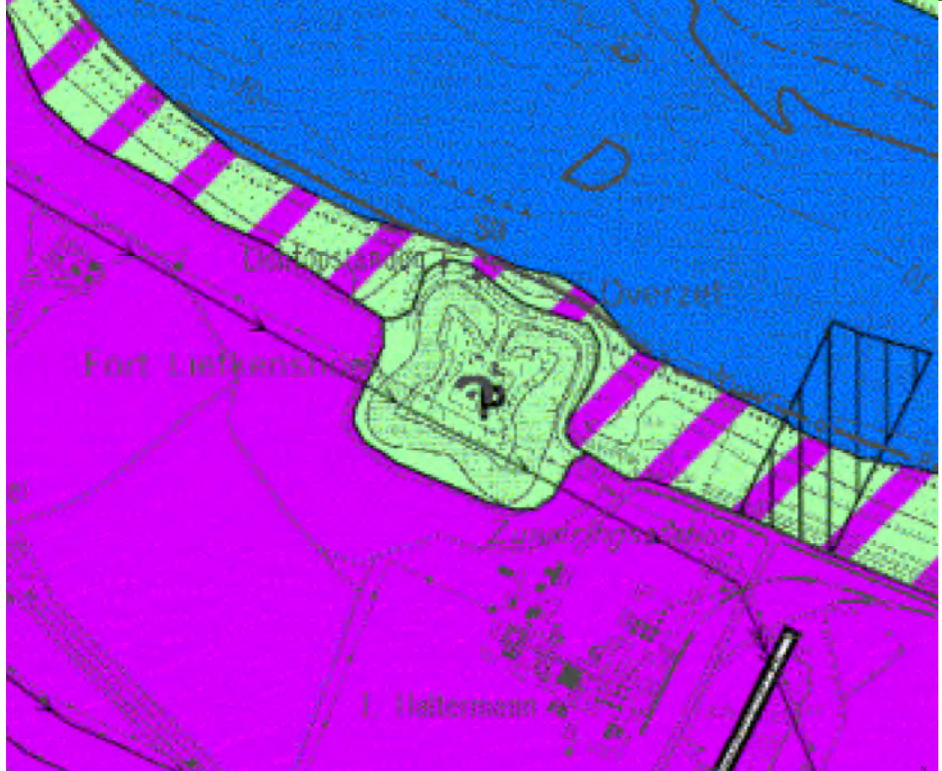
Erg gering belang als overwinteringsplaats voor vleermuizen. Enkele kleinere zones met interessantere vegetaties.

Knelpunten:

Geïsoleerde ligging in industriegebied.

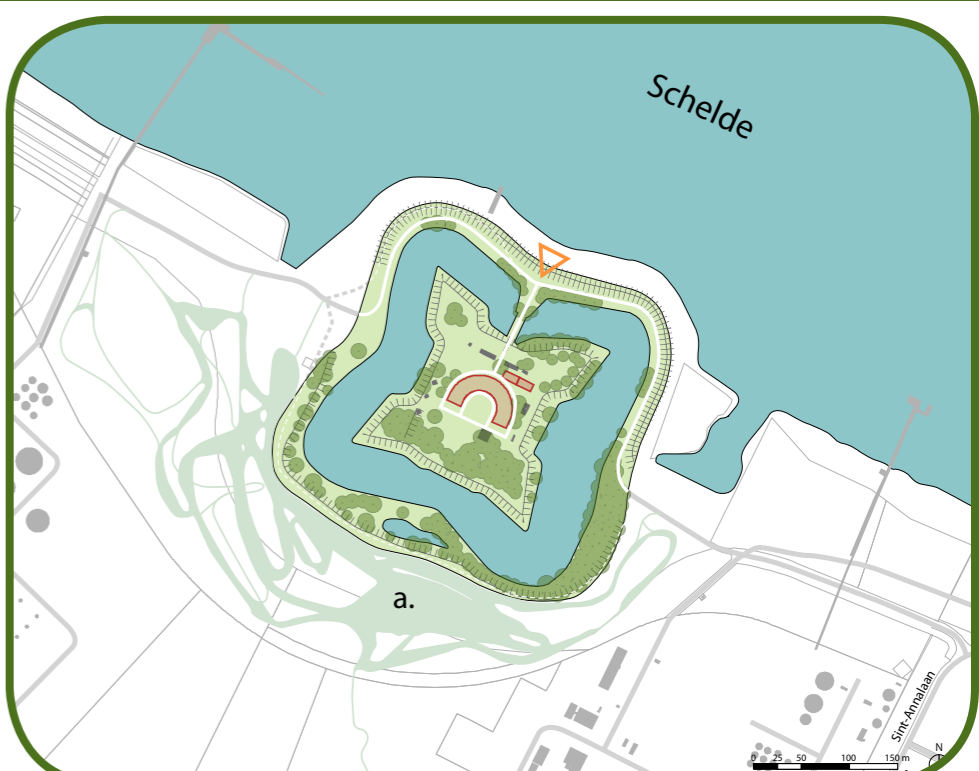

Gewestplan

Huidig wensbeeld

Luchtfoto

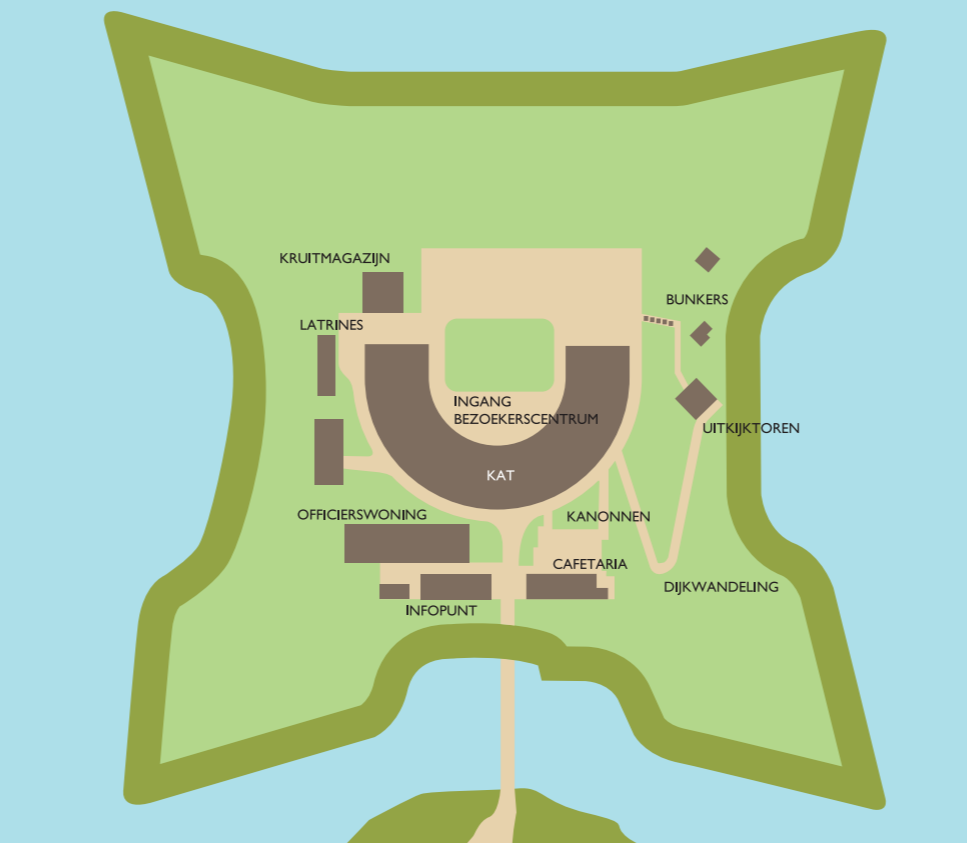

Figuur: Bestaande toestand

De hele site zal verder worden uitgebaut als toeristisch-historisch-museaal centrum, met in het hoofdgebouw een bezoekers- en een belevingscentrum, waar het gros van de panden een museale functie zal hebben. Uitzonderingen zijn de beide poortgebouwen, waarvan een infopunt is, het andere de actuele cafetaria en het officiersgebouw, dat een administratieve functie krijgt (de verdieping) en waarvan de benedenverdieping mee opgenomen wordt in de onthaalinfrastructuur.

In de toekomst is het plan om een nieuw horecapunt (timing nog onzeker) worden opgetrokken in het gebied rechts van het kruitmagazijn en voor de wal. De huidige cafetaria zal dan een nieuwe toeristische functie krijgen (bv. als fietsverhuurpunt – maar ook dit staat nog niet 100% vast).

- Tevens zijn er diverse restauratiewerken voor in de toekomst gepland:
- de restauratie van het kruitmagazijn
  - de restauratie van de latrines uit de quarantaineperiode
  - de restauratie van de keermuur en de remise
  - de restauratie van bunkers uit Wereldoorlog I

- Fort Liefkenshoek
- : fortdomein
  - : water
  - : vegetatie/bomen
  - : weg
  - : pad voetgangers
  - : talud
  - : fortrestanten zichtbaar
  - : fortrestanten ondergronds
  - : bebouwing
  - △ : ingang

Fort Lillo

Adres:
Scheldelaan/N163 Antwerpen-Haven.

Eigendom:
Deels FOD Financiën, deels privé-eigendom.

Status:
Beschermd monument, objectnr. OA002986
(blokhuis, kruitmagazijn, 2 poternes, kazematten, officierswoningen (delen, omwalling). Beschermd stadsgezicht, objectnr. OA001077 (fort met veer en getijdehaventje).

Beheerovereenkomst: ?

Historische beschouwing

Defensiesysteem, ligging:

Fort Lillo maakt deel uit van de Scheldeverdediging en is gesitueerd op de rechteroever van de Schelde in het Antwerpse havengebied. Het fort ligt op de plek waar de dijk een knik maakt. De forten Lillo en Liefkenshoek konden samen de Schelde afsluiten.

Periode, ontwikkeling:

Het fort is vanaf 1580 gebouwd tegelijk met fort Liefkenshoek. De forten hebben een belangrijke militaire rol gespeeld. Beiden waren een belangrijke, vaak belegerde, vesting met militaire controle over de scheepvaart. Na de val van Antwerpen (1585) bleven Lillo en Liefkenshoek protestantse enclaves in handen van de Noordelijke Nederlanden. De forten zijn in Spaanse, Nederlandse, Franse, Oostenrijkse en Belgische handen geweest en als gevolg daarvan ook vele malen gewijzigd. De forten maakten ook deel uit van de Staats-spaanse linies.

Primaire relatie/acces:

Het fort ligt op de rechteroever van de Schelde direct aan het water. Aan de overzijde ligt fort Liefkenshoek.

Ruimtelijke context en herkenbaarheid:

Door de gracht en de wallen is het fort goed herkenbaar. De situering aan de Schelde is ongewijzigd gebleven, voor het overige is de huidige context die van

het grootschalige Antwerpse havengebied.

Bebouwing:

Rivierfort. Van oorsprong een vijfhoekig forteiland met vijf uitspringende bastions. Daarvan zijn er nu vier over. Binnen de wallen liggen niet alleen militaire gebouwen, maar ook burgerwoningen. De bestaande militaire bebouwing dateert van ca. 1810.

Herkenbaarheid

Het fortdomein is dankzij zijn ligging naast de Scheldelaan duidelijk herkenbaar vanuit de nabije omgeving.

Specifieke karakteristiek/bijzonderheden:

Lillo is het enige fort met woonhuizen erop, binnen de fortengordels van Antwerpen.

Gaafheid, huidige staat:

Een aantal 19de-eeuwse officierswoningen is nog aanwezig.

Transformaties:

Begin 20ste eeuw is een haventje gegraven waardoor het Hoofdbolwerk is verdwenen. Het eigenlijke dorp Lillo is verdwenen t.b.v. de havenuitbreiding

Info:

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/87624>

Bestaande toestand

Ruimtelijke context:

Het fort van Lillo ligt op de rechteroever van de Schelde en is in het noorden en oosten omgeven door industriegebied en dokken. De slikken en schorren die zich net stroomop- en stroomafwaarts van Lillo bevinden hebben een bijzondere landschappelijke en ecologische waarde.

Het fort zelf is doet dienst als dorpskern en ligt tegenover het fort Liefkenshoek en het polderdorp Doel (met veerdienst tijdens de zomermaanden) op de Linkerscheldeoever.

Gebruik:

Bestemming gewestplan: woongebied met cultureel, historische en/of esthetische waarde (0101).

Op het fortdomein bevindt zich een kleine woonkern. Er werd een wedstrijd uitgeschreven voor de heraanleg van het volledige domein.

Toegankelijkheid:

Het fortdomein is goed bereikbaar voor autoverkeer via de Scheldelaan. Er kan ook tot op het fortdomein gereden worden.

Rondgang

Een deel van de rondgang is bereikbaar voor zowel auto als niet-gemotoriseerd vervoer, het overige gedeelte is alleen voor niet-gemotoriseerd vervoer toegankelijk.

Vegetaties:

- Bos: rond de dorpskern zijn boszones met gemengd loofhout aanwezig.
- Grasland:
- Fortgracht: is nog grotendeels aanwezig
- Bijz. soorten: /

Vleermuizen:

Weinig of geen geschikte gebouwen als overwinteringsplaats voor minder algemene vleermuizen. Mogelijk is het Blokhuis of kruitmagazijn in gebruik door vleermuizen.

Overige fauna:

/

Ecologische waardering:

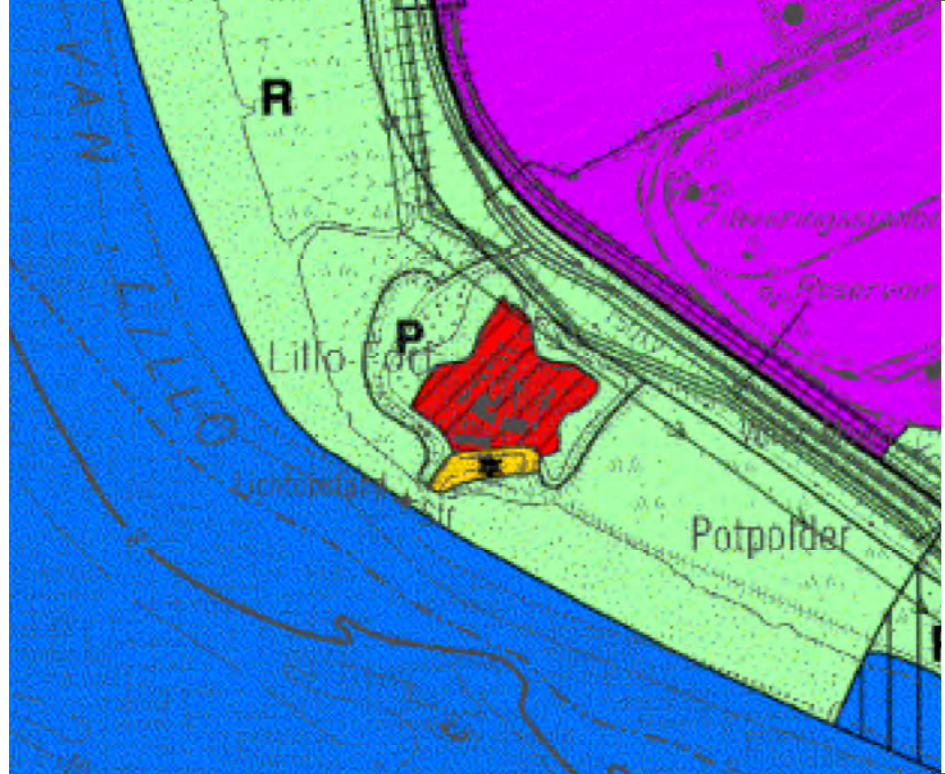
Met uitzondering van centraal deel is de rest van de fortdelen een waardevolle groenzone.

Knelpunten:

/

Gewestplan **Luchtfoto**

Wensbeeld

Figuur: Bestaande toestand

Masterplan Lillo:
 Aanleiding van deze ontwerpdracht zijn de geplande dijkwerken in het kader van het Sigmaplan. Deze grootschalige dijkwerken zullen een ingrijpend effect hebben op zowel de beleving als het ruimtelijk functioneren van Lillo. Enerzijds vormen de grootschaligheid van de geplande werken een bedreiging voor de kleinschalige identiteit van Lillo, anderzijds bieden de werken ook nieuwe kansen om bepaalde karakteristieken te versterken.

Het masterplan omvat een herlocatie van de huidige haven zodat de Sigmadijk ingepast kan worden in de ruimtelijke structuur, herstel van vijfhoekig bastiljon, vestinggracht en historische toegangspoort.

Dit masterplan is opgemaakt in 2010 in opdracht van de Stad Antwerpen.

- Fort Lillo**
- : fortdomein
  - : water
  - : schorren
  - : vegetatie/bomen
  - : weg
  - : pad voetgangers
  - : talud
  - : bebouwing
  - : ingang
- a.** : jachthaven

